

Damir Arsenijević

Ljubav nakon genocida

prevod s engleskog: Dinko Kreho i Dario Bevanda

“Istorizam, potpuno zakonito, postiže vrhunac u opštoj istoriji. Od nje se materijalistička historiografija metodski odvaja možda jasnije nego i od jedne druge. Ona prva nema teorijsku armaturu. Njen postupak je aditiv; prikuplja masu činjenica da bi ispunila homogeno i prazno vreme. U temelju marksističke historiografije, međutim, nalazi se jedan konstruktivan princip. U mišljenje ne spada samo kretanje misli, već, isto tako, njihovo mirovanje. Tamo gde se mišljenje u konstelaciji zasićenoj napetostima iznenada zaustavlja, ono zadaje konstelacijski šok, usled kojeg se kristališe kao monada. Istorijски materijalista prilazi istorijskom predmetu jedino tamo gde se on pred njim pojavljuje kao monada. U toj strukturi vidi znamenje mesijanskog mirovanja zbivanja, drukčije rečeno, revolucionarne šanse u borbi za podjarmljenu prošlost. Posmatra je da bi, razarajući, izbacio određenu epohu iz homogenog toka istorije, te tako izbacuje određeni život iz epohe, tako određeno delo iz životnog dela. Rezultat njegovog postupka sastoji se u tome da što je sačuvano i ukinuto *u* delu životno delo, *u* životnom delu epoha, i *u* epohi celokupan istorijski tok. Hranljivi plod istorijski shvaćenog ima u svojoj jezgri vreme kao dragoceno ali neukusno seme.”¹

¹ Walter Benjamin, “Istorijско-filozofske teze”, u: *Eseji*, preveo Milan Tabaković, Nolit, Beograd, 1974, 88

Monada I

Neidentificirani²

Kao u zajedničkoj grobnici
svatko je umro od svoje smrti
navodno
ljubav
za istu stvar

Što radi njegova ključna kost
uz ovu čeonu
I na što će dotični nalikovati
sastavljen od različitih dijelova
kad dođe dan
ustajanja

Posebno je pitanje
Od čega ćemo se mi sastaviti
ako se ponovno
odlučimo voljeti
Nema unaprijed zadanog poretka stvari
Iste se stvari mogu izvesti na više načina
Ciljana redukcija semantika
gramatika
komunikacija
govori čovjek na predavanju
o stvarima koje s ovim gore nemaju nikakve veze

On ne zna da je sve u životu
jedna te ista stvar
Kao s kraja na kraj razapet konopac na dvorištu
na kojem se samo povremeno
rublje mijenja.

Pjesma uprizoruje nemoguće: ona izlučuje sadašnjost i zgušnjava je s masovnom grobnicom; ona ustaje protiv prijetnje trajnoga *statusa quo* među mrtvima i živima; ona nagovještava novi subjekt koji će odlučivati o novom poretku sastavljanja.

² Jozefina Dautbegović, "Neidentificirani", u: *Sarajevske sveske*, broj 4, 2003, 271

Ljubav nakon genocida (definicije):

1. Vratiti se masovnoj grobnici kako bi se obustavilo nasilje zakona masovne grobnice, kojem su potčinjeni kako živi, tako i mrtvi;
2. Obustaviti višeznačnost koja okružuje masovnu grobnicu i repolitizirati odnose koji tamo vladaju;
3. Pretraživati kosti i život koji je preživio, kako bi se identificiralo ono partikularno u ime kojeg univerzalno novog subjekta treba biti artikulirano.

Genocid je uveo zakon masovne grobnice. To znači da je današnja Bosna i Hercegovina masovna grobnica mrtvih i živih. Iz dana u dan, posmrtnim ostacima i preovladavajućim sjećanjima upravlja se kao etničkim. To se postiže strateškom suradnjom forenzičke znanosti, multikulturalnog post-konfliktnog menadžmenta – pomoću sredstava njegove politike pomirenja – i vjerskog rituala. Posrijedi je sirovi savez između Znanstvenika, Birokrate i Svećenika. U svom etničkom upravljanju kostima i preživjelim životom, ovaj savez ponavlja logiku počinitelja genocida; on podržava i sprovodi zakon masovne grobnice. Jer, po istom tom zakonu i pogubljeni su bili svedeni na bivanje etničkim Drugim iz perspektive krvnika.

U javnome prostoru, preživjeli mogu oplakivati svoje voljene samo kao mrtve etničke žrtve, kao što su i oni sami politički svedeni isključivo na pripadnike etničke grupe. Preživjele etničke žrtve oplakuju tako one mrtve, dok elite koje su vodile ratove i u trci za kapitalom se obogatile kroz genocid, ostaju na vlasti. Otud zakon masovne grobnice predstavlja nastavak logike krvnika, a genocid postaje genocid do u nedogled, sada podržan kroz lokalni i međunarodni menadžment gubitka. U novonastalom režimu upravljanja, zakon masovne grobnice proizvodi subjekt – etničku žrtvu, mrtvu ili živu, nije od velikog značaja.

Ako je današnja Bosna i Hercegovina masovna grobnica živih i mrtvih, ljubav nakon genocida obustavlja to ugrobljenje. Ljubav predočava i uvodi drugačiji društveni mandat, takav koji ide s onu stranu fascinacije etničkim i pridobiva natrag politiku jednakosti, pridobivanjima koja polaze od same masovne grobnice. Ljubav određuje i poziva na drukčiji poredak pravde – takav koji nije ustoličen u pravednosti, nego se pravednost može materijalizirati kroz njega, uz pomoć konkretnih djela. Ljubav kronološki dolazi *nakon* genocida, tako što doslovce zauzima stav *pred* njim. Zauzeti stav pred genocidom znači eksplicitno zauzeti poziciju koja prethodi slovu zakona masovne grobnice. Prethoditi slovu zakona znači ponovno sastaviti mrtve i žive u drugačiji poredak: poredak koji trajno razdvaja pravdu od moći Znanstvenika, Birokrate i Svećenika. Tako uspostavljen život istinski je nepotkupljiv: u isto vrijeme on je nedjeljiv i nije unaprijed otpisan time što je upregnut u službu zakona masovne grobnice.

1. Vratiti se masovnoj grobnici da bi ukinuli nasilje zakona masovne grobnice, kojem su potčinjeni kako mrtvi, tako i živi

“Kao u zajedničkoj grobnici / svatko je umro od svoje smrti”³ – dva međusobno isključiva poretka ovdje su združena; ovaj paradoks ukazuje na rascjep u zakonu masovne grobnice. Zajednička grobnica suprotstavljena je individualnim smrtima u nužnome prvom koraku razdvajanja pogubljenih od političkog projekta u ime kojeg su pogubljenja počinjena. Šta čini trenutak ovog iskaza? Izbrisana sadašnjost jest ono što je oduzeto, ali u isto vrijeme i povezano s masovnom grobnicom. Pjesma najprije briše mjesto vlastitog iskaza – sadašnjost – da bi ga potom izjednačila i zgusnula s masovnom grobnicom. Šta je sadašnjost? Sadašnjost jesu vrijeme i prostor koji okružuju masovnu grobnicu, ali kojima ipak dominira zakon masovne grobnice, i koji su prožeti njegovim nasiljem. Sadašnjost je poznata samo kao posredovana kroz masovnu grobnicu. Biti u sadašnjosti znači biti u masovnoj grobnici i biti podređen nasilju njenog zakona.

“Svaka sila je sredstvo za postavljanje ili za održavanje prava.”⁴ Funkcija nasilja u njegovim zakonodavnim kapacitetima, nastavlja Benjamin, jest da uspostavi ono što je zakon, i otud je nasilje blisko vezano uz njega. U trenutku donošenja zakona, nasilje “postavlja pravo time što uvodi ne jedan nenasilan i nezavisan, već sa silom nužno i prisno povezan cilj kao pravo pod imenom moći. Postavljanje prava je postavljanje moći i utoliko čin neposrednog ispoljavanja sile.”⁵

Zakon masovne grobnice drži da “svatko je umro od svoje smrti / navodno / ljubav / za istu stvar.”⁶ Kome je to “navodno”? “Kome” se odnosi i na jedne i na druge, i na mrtve i na njihove krvnike. Ali, u masovnoj grobnici niko ne umire od vlastite smrti, već zato što je pogubljen u ime neke stvari – njihova smrt za njih nije “vlastita”. U slučaju krvnika – je li to ljubav? “Ljubav za istu stvar” – za onu koja je zahtijevala pogubljenja, onu za račun koje je povučen obarač?

Ova višeznačnost leži u samoj srži fantazme moći; u njoj, moć svoje porijeklo ustanovljava kao bezvremeno i neizbježno poput same sudbine. Sudbina se ukazuje u svojoj “nesigurnoj, dvosmislenoj sferi”.⁷ Za Benjamina, porijeklo zakona jest u nasilju, “sudbinski krunisanoj sili”, i upravo se u odlukama o životu ili smrti korijeni zakona “spuštaju u postojeće i u njemu se užasno manifestuju”.⁸ Ključno za zakon masovne grobnice, ono što treba zagovarati i održavati jeste: sudbini se ne može pobjeći. Pjesma identificira to višeznačno mjesto iz kojeg sudbina, kroz zakon, prijeti i upražnjava svoju moć. Nasilje sudbine mitsko je i izaziva samo krivicu i odmazdu.⁹

³ Ibid.

⁴ Walter Benjamin, “Prilog kritici sile”, u: *Eseji*, preveo Milan Tabaković, Nolit, Beograd, 1974, 65

⁵ Ibid., 72

⁶ Jozefina Dautbegović, 2003, op. cit.

⁷ Walter Benjamin, “Prilog kritici sile”, op. cit., 72

⁸ Ibid., 63

⁹ Ibid., 74

U pjesmi se “navodno” pojavljuje kao iskaz iz otpisane sadašnjosti, stopljene s masovnom grobnicom. Poštede nema; svi su uvučeni i isprepleteni: pogubljeni, krvnik, i razglobljeni mi. “Ljubav za istu stvar”, sa svojim mitskim nasiljem, smještena je u sferu sudbine kao puka manifestacija: u ovoj sferi, ukazuje se kako mitsko nasilje zahtijeva žrtvu.¹⁰ “Navodno” teži razoružavanju zahtjeva mitskog nasilja za žrtvovanjem i njegovom retroaktivnom nužnošću, izgrađenom kroz sudbinu.

U svom povratku masovnoj grobnici, pjesma obustavlja nasilje zakona masovne grobnice pozivom na drugačiji režim ponovnog sastavljanja. U ovom preplitanju sadašnjosti i masovne grobnice, u brisanju temporalnosti između prošlosti i sadašnjosti, pjesma cilja na samu višeznačnost: “kao” i “navodno” ne samo da remete ono što je u masovnoj grobnici, nego remete i logiku njenoga nastanka. Pjesma zaustavlja zahtjev u ime kojeg je masovna grobnica uopće stvorena i obustavlja moć koja stoji iza zakonodavstva masovne grobnice. U toj kondenzaciji, pjesma za metu ima laž koja razglobljuje istinu same masovne grobnice – “zajednička grobnica” ne može biti parcelizirana i svedena na niz pojedinačnih smrti; “masovna grobnica” ne može biti metonimija sadašnjosti. Od tog trenutka nadalje, pjesma najavljuje drugačiju ljubav, ne takvu koja zahtijeva žrtvu, već oblik ljubavi u kojoj je sama “stvar” podložna preispitivanju – područje ljubavi koje pripada režimu odlučivanja.

2. Ukinuti višeznačnost koja vlada između unutrašnjosti masovne grobnice i onoga izvan nje i repolitizirati odnose koji tamo vladaju

Sudbina i njome legitimirano nasilje ovise o nejasnoj granici između onoga unutar i onoga izvan masovne grobnice. Ovo se na eskreman način manifestira u skrivenim i tajnim masovnim grobnicama. Takve grobnice nisu držane u tajnosti naprosto da bi se sakrio zločin; one, naime, predstavljaju nejasnu zonu, namjerno višeznačnu, u kojoj se moć može upražnjavati putem prijetnje. Ovo je područje nasilja u svrhu očuvanja zakona, gdje prijetnja ne predstavlja zastrašivanje, već tvrdnju kako sve postojeće, uključujući i samu prijetnju, pripada poretku jedne posebne sudbine.¹¹ Višeznačna granica uspostavljena kroz zakon masovne grobnice ostaje tako nepisani zakon, čije kršenje povlači odmazdu, koja pak svako takvo kršenje konstruira kao nešto što pripada “samom poretku sudbine”.¹² Pjesma dokida tu višeznačnu granicu tako što je najprije briše, da bi se potom vratila masovnoj grobnici.

Ono izvan masovne grobnice može se repolitizirati samo iz unutrašnjosti masovne grobnice. Brisanje višeznačne granice između onoga izvan i onoga unutar masovne grobnice podudara se s kondenzacijom sadašnjosti s masovnom grobnicom. Brisanje granice, kao i zgušnjavanje sadašnjosti, spadaju u područje istinskog obu-

¹⁰ Ibid., 75

¹¹ Ibid., 63

¹² Ibid., 74

stavljanja zakona masovne grobnice. Takvo obustavljanje zahtijeva raskidanje svih odnosa kao potpunih sredstava. Područje ukidanja, koje ustaje protiv pretpostavljene neizbježnosti sudbine, jest područje onoga što Benjamin zove božansko nasilje, “božanska sila”.¹³ Nasilju zakona masovne grobnice, koje stvara i ponavlja svoju logiku, koje uspostavlja višeznačnu granicu između masovne grobnice i onoga izvan nje, koje uvodi krivicu živeće etničke žrtve i odmazdu za one mrtve – suprotstavlja se ljubav. Ljubav, kao božansko nasilje, razara zakon masovne grobnice; razara višeznačne granice između masovne grobnice i onoga izvan nje; razara krivicu i odmazdu.

Ko može pristupiti masovnoj grobnici? Zakon masovne grobnice održava se ekshumiranjem, prebrojavanjem, ponovnim združivanjem i posvećivanjem posmrtnih ostataka kao etničkih. Znanstvenik, Birokrata i Svećenik preuzimaju perspektivu počinitelja zločina, jer upravo u krvnikovoj fantaziji pogubljena osoba predstavlja etničko *drugo*. Riječ je o pogubnom “mitskom obliku zakona”: zakonodavna funkcija u svom izvršnom obliku i funkcija održanja zakona u svom administrativnom obliku.¹⁴

Zakon masovne grobnice vlada ujedno nad onim unutar nje i nad onim izvan nje. On postavlja granicu između masovne grobnice i ne-masovne grobnice kako bi uputio prijetnju protiv povratka masovnoj grobnici. Ukinuti granicu znači ukinuti administrativno nasilje Znanstvenika, Biroktate i Svećenika, koje održava zakon. To znači prouzročiti “stvarno vanredno stanje”¹⁵: uposliti javni prostor kako bi se prekinula tišina koja okružuje masovnu grobnicu. Pitanje: “Što radi njegova ključna kost / uz ovu čeonu”¹⁶ stiže na svoju adresu: uzrok masovne grobnice, politički projekt – “navodno / ljubav / za istu stvar” – koji je rezultirao masovnom grobnicom. Ovo ukidanje granice tvrdi da ono što je pogubljeno i razglobljeno u masovnoj grobnici nije bila niti zasebna individua niti etničko partikularno – nego političko univerzalno, sam politički subjekt.

3. Pretražiti kosti i život koji je opstao, kako bi se identificiralo ono partikularno u ime kojega univerzalno novog subjekta treba biti artikulirano.

Pjesma pretražuje kosti s onu stranu logike nasilja koje stvara i održava zakon. Ona identificira “neidentificirano” – partikularnost, nedjeljivu, i nepodložnu identifikaciji: kost koja se opire svakoj administrativnoj identifikaciji, kvantifikaciji, sahrani i sakralizaciji. Ova kost ostatak je samoga nepotkupljivog života, kao ono što predstavlja suvišak pravne kategorije “identificirane nestale osobe” i što se ne može dalje dijeliti. Jednako nepodložno identifikaciji jest razglobljeno “mi” koje govori u pjesmi: razglobljeni subjekt govora koji identificira partikularnost pitanja ponovnog sastavljanja “nas samih”. Neidentificirana kost i razglobljeno “mi” jesu doslovni ostaci – tj. ono što ostaje – nakon genocida. I jedno i drugo odbijaju da o njima bude unaprijed odlučeno, da budu stavljeni u službu nasilja zakona masovne grobnice. U svom nepristajanju, oni su nedjeljivi ostaci, nepotkupljivi, *unbriable*,

¹³ Ibid., 78

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Walter Benjamin, “Istorijsko-filozofske teze (Teza VIII)”, op.cit., 83

¹⁶ Jozefina Dautbegović, 2003, op. cit.

bribe je doslovno: mrvica, komadić. Pozicija nepotkupljivog života – kao glasa razglobljenog tijela i neidentificirane kosti – jest ona s koje se upućuju zahtjevi za drugačijim poretkom pravde.

Poezija se vraća pitanju subjekta tako što ga smješta u srž njegovog odbijanja da se prikloni bilo kojoj administrativnoj kategoriji, budući da nema nikakavog “unaprijed zadanog poretka stvari”. Ona ustrajava na onome što je neidentificirano, i, u ime nepotkupljivog života, ukida granicu između onog unutar i onoga izvan masovne grobnice. Samo je s ove pozicije moguće artikulirati pitanje: “Od čega ćemo se mi sastaviti / ako se ponovno / odlučimo voljeti?”¹⁷ To “čega” našega ponovnog sastavljanja postaje “obeležje i žig”¹⁸ ljubavi kao božanskog nasilja same mogućnosti da se uopće ponovno sastavimo. Ova “sila s one strane prava” ili “revolucionarno nasilje”¹⁹ stvara sami registar unutar kojeg to pitanje može biti postavljeno. Kao kolektiv razglobljenih, shvatit ćemo da raspoložemo slabom mesijanskom moći da raznesemo linearni kontinuum historije.²⁰ Za račun neidentificiranog *mi*, revolucionarna ljubav ozakonjuje samu sebe i “oslobađa od greha”²¹ krivicu pukoga života – ona ide s onu stranu svetoga (*ex-piāre*): ona profanira. Protiv zakona masovne grobnice, koji ovisi o krvavom mitskom nasilju i ponavlja ga, revolucionarna ljubav usmjerena je protiv krivice pukoga života, oslobađajući taj život od zakona. Revolucionarna ljubav je “čista sila nad celim životom radi živog čoveka”.²²

Monada II

Nioba – nasilje kao puka manifestacija

Benjamin nas također upućuje na mit kako bismo istražili nasilje zakona kao puku manifestaciju. Da bi osvjetlio način na koji nasilje zakonodavstva uspostavlja područje sudbine, Benjamin uzima za primjer Niobu, koja izaziva sudbinu da bi potom bila podvrgnuta erupciji nasilja iz “nesigurne, dvosmislene sfere sudbine”. Nioba je napuštena kao “večno nemi nosilac krivice”, skamenjena.²³ *Das Ausdrucklose*, ekvivalent Niobe, skamenjene i uplakane, kojoj je zakon oduzeo moć izražavanja, u današnjoj Bosni i Hercegovini nalazimo u nepotkupljivom životu koji ostaje nakon genocida. Nepotkupljivi život podsjeća nas da pravdu moramo držati odvojenom od zakona: pravda spada u domenu revolucionarne ljubavi, a zakon u domenu nasilnog zakonodavstva.

Nepotkupljivi život nakon genocida otud jest: fotografija žene koja drži uramljenu sliku.

Na uramljenoj slici vide se tri figure: sama žena, mladić u uniformi i djevojčica. Mladić u uniformi nestali je muž žene koja drži sliku. Njegova slika – njoj najdraža nje-

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Walter Benjamin, “Prilog kritici sile”, op. cit., 78

¹⁹ Ibid., 77

²⁰ Walter Benjamin, “Istorijsko-filozofske teze (Teza II)”, op. cit., 79

²¹ Walter Benjamin, “Prilog kritici sile”, op. cit., 75

²² Ibid.

²³ Ibid., 72

Sigurnost u putu, Milica Tomić, pretprodukcijnska fotografija, Tuzla, 2008.

gova slika – prikazuje ga u uniformi JNA, uniformi Jugoslavenske narodne armije, iste one vojske koja ga je odvela, ubila, i pokopala u tajnoj masovnoj grobnici. Tinejdžerka, koja na slici stoji do svoga oca, njihova je kći, koja je imala samo godinu ili dvije kad je on odbjegao u šumu, a nju i majku iz srebreničkog kraja protjerala ista vojska koja je pošla u potjeru za njim. Ta njegova slika – digitalno udešen kolaž koji je majka naručila i koji je stavljen uz relativno nedavnu sliku majke i kćeri tinejdžerke – jest ono kako ga se žena i djevojčica sjećaju kao muža i kao oca, dok čekaju da bude pronađen, iskopan, ponovno sklopljen, identificiran i potom ukopan – dostojnom sahranom u društvu ovih dviju žena. Taj trenutak bit će čas u kojem će obitelj opet biti fizički prisutna kao obitelj, u kojem će se ove dvije žene opet sastati s kostima svog supruga i oca.

Žena, mladić i tinejdžerka na slici frankenštajnovska su obitelj – obitelj koje nikad nije bilo, koja nikad ne bi mogla biti takva, i nikad neće – skrpljeni u djelu oplakivanja. U ovom kolažu disparatnih elemenata, idealiziranih idiličnim okruženjem koje priskrbljuje pozadinska postavka, figure su digitalno kombinirane, poput disparatnih dijelova Frankenštajnovog čudovišta. To je rezultat ženine želje – želje majke i supruge – da okupi i ponovno kreira davno izgublenu obitelj i davno izgubljenog muškarca. Slika je jedini spomenik koji žena ima, spomenik njemu, kao i obitelji. Slika je prizor putem kojeg se tinejdžerka može sjećati svog oca – uz majčine priče.

Zahvaljujući ovom eseju, gornja fotografija objavljuje se po prvi put. Mogućnost za takvo što pojavila se kao rezultat razgovora između umjetnice Milice Tomić i mene, u kojima smo, kroz određeno vremensko razdoblje, raspravljali o kontekstu u kojem bi se takva fotografija mogla pojaviti, a da pritom ne ponavlja mehanizme reprezentacije koji sa sobom nose logiku zakona masovne grobnice. To je predprodukcijnska fotografija rada Milice Tomić *Sigurnost u putu*. U ovom radu, Milica Tomić u razgovoru s preživjelim ženama, crta portrete njihovih nestalih muških srodnika.

Sigurnost u putu, Milica Tomić, video still, 2010.

Sigurnost u putu na tragu je kolaža i pojave najvoljenije slike nestalog muškarca unutar njega. Čin crtanja, kroz vezu uspostavljenu između umjetnice i preživjelih žena, kroz rekonstrukciju ljubavi između nestalog muškarca i preživjele žene, razotkriva istinu odnosa između žene i njezinog nestalog supruga. Želja umjetnice da unutar rekonstruktivne pripovijesti nacrtá sliku nestalog muškarca, omogućuje preživjeloj ženi da ga se sjeća, da ga izbavi iz uniforme, da ponovno otkrije ko je on za nju i da se sjeća njihove veze. *Sigurnost u putu* tako probija ograničenja frankenštajnovske obitelji – ograničenja post-genocidnog folklornog upravljanja žrtvošću kao izraza zakona masovne grobnice – i otvara mogućnost da se, s nadom i ljubavlju, pojavi uspomena na nestalog supruga.

HEROINA²⁴

Nema ga i nema i nema.
Stvari u ormaru izgubile su njegov miris.
Djeca samo misle da ga pamte.

Davno je legao
i *dugo ti mu je ležati...*

Pod nekom travom nenačedom.
Pod nekim lišćem taloženim.

²⁴ Adisa Bašić, *Promotivni spot za moju domovinu*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010, 8

Nema ga i nema i nema.
A ti bdiješ nad suhom uspomenom.
Njegov lik; presovan cvijet.

Silno hvalimo tvoje dostojanstvo.
Ti si ljubav kakvu sanjamo.
Ti si odanost kakvoj se nadamo.
Ti si slika koja tako dobro ide u naš ram.

A njega nema.
I nema.
I nema.

Niko ne čuje noć.
Do krvi grizeš šake.
U se stavljaš prste.
Glavom o uzglavlje tučeš.

U samotnoj postelji znaš:
ti ga se ne sjećaš.

Šta nalazimo u *HEROINI*? Kao prvo, nalazimo *HEROINU*, kao naslov i okvir pjesme.

Naslov evocira osobu koja je učinila jednu vrstu djela (herojsko: hrabro i požrtvovano), što zauzvrat evocira jednu od sfera u kojoj se takva djela čine: mit. U pjesmi, čitalac se susreće s raskolom između pogleda i glasa. Lirski subjekt pjesme sam zauzima poziciju heroïne, ali njene riječi su posredovane čitatelju, pristup njima nikad mu nije direktno dat. Razlog ovome jest to što se heroína obraća s drugog mjesta; njen govor nalikuje onom nijemog nosioca krivnje, lišenog moći izražavanja, lišenog prava na jezik. Šta je to drugo mjesto? To je prostor gubitka u kojem se odvija borba nad oplakivanjem: borba za povezivanje i usidrenje gubitka u realnost. Ali iz perspektive njenog pogleda, heroína otkriva čitaocu putanju želje nepotkupljivog života, ili, drugim riječima, heroína nam ukazuje na “liniju vidokruga koja definira želju.”²⁵

Pjesma na samom početku odražava gubitak muškog tijela, istodobno pokušavajući da se tom gubitku usprotivi ponavljajući: “Nema ga i nema i nema.” Uporno ponavljanje kroz pjesmu obuhvata ovaj gubitak i sve njegove simbolizacije, razotkrivajući ih kao manjkave i nepotpune. Ustrajavanje na negativnosti gubitka uvodi u pjesmu interval, čija funkcija je da omogući distancu između heroïne kao živog spomenika i mrtvog muškarca. Jedina budućnost koja se nudi heroini između dostupnih simbolizacija jest vizija budućnosti iz evociranog epitafa: “Davno je legao

²⁵ Jacques Lacan, *The Ethics of Psychoanalysis, 1959-1960*, Norton, New York, London, 1992, 247 (prijevod naš)

/ i *dugo ti mu je ležati...*” Eto kako se podiže spomenik mrtvom muškarcu: živa žena mora biti okamenjena kao spomenik, pri čemu joj je dozvoljeno samo da trbuhozbori njegov epitaf. Pozicija heroine otkriva se kao naličje žrtve. Njena budućnost je na taj način osigurana u društvu: uplakana, okamenjena žrtva, koja može jedino nastavljati epitaf, svjedočeći nepoznatoj lokaciji mrtvačevih ostataka i nepoznatom trajanju gubitka. Kao da, za ožalošćeno biće, jedina raspoloživa društvena pozicija podrazumijeva prostor i vrijeme odsidreno od sadašnjosti, i usidreno tek u samom gubitku: gubitku voljenog drugog, gubitku prostora, i gubitku vremena.

Ustrajavanje heroine na gubitku – pozicija Niobe – poništava vezu između izgubljenog srodnika i ožalošćene, koja se događa kako u sjećanju, tako i u stvarnom životu. U ovom ustrajavanju, heroina raspetljava, za sebe i za čitaoca, sve važeće veze sa *slikom gubitka*. Drugim riječima, njen pogled poništava pogled društva i oslobađa nas svih slika povezanih s gubitkom koje pripadaju poretku imaginarnog.²⁶ Upravo kroz “lažne metafore” posvećenog postojanja, kako preživjelih, tako i mrtvih, sprovodi se zakon masovne grobnice: “Silno hvalimo tvoje dostojanstvo. / Ti si ljubav kakvu sanjamo. / Ti si odanost kakvoj se nadamo.”²⁷ Lažne metafore postojanja, u kojima su mrtvi i ožalošćeni subjekt višeznačno stopljeni (upravo kao sami metonim višeznačne granice između onoga unutar i onoga van masovne grobnice) desakralizovane su kroz metonimiju stvarnosti: “Ti si slika koja tako dobro ide u naš ram.” Ovdje susrećemo pravu oslobađajuću moć profanacije – svjedočenje samo profanirano je kroz njegovu desakralizaciju.²⁸

Svjedočenje poput ovog u posljednjem stihu ponavlja i prekida kolektivni pogled, za račun kojeg su artikulirane idealizacije, kako izgubljenog muškarca, tako i heroine same. Ipak, odjek gubitka u strofi koja slijedi nastavlja pogled heroinine želje i, čineći tako, poništava lažnu metaforu gubitka. Ono što ostaje oslobođeno jest živo tijelo heroine i putanja njene želje. Upravo kroz svoje oslobođeno tijelo heroina u konačnici evocira vlastitu želju i u utrobi savladuje gubitak muškarca. U strofi: “Niko ne čuje noć. / Do krvi grizeš šake. / U se stavljáš prste. / Glavom o uzglavlje tučeš.”²⁹ usamljenost heroinine pozicije i slijepa mrlja društva koja se tiče njenog gubitka dobivaju na njenom tijelu i potvrdu i razrješenje. Heroina doslovno uzbuđuje samu sebe: eks-citira se, doziva svoju želju, ne odustaje od nje. Putanja njene želje ide s onu stranu izgubljenog drugog; ono za što se zna da je najstvarnije, jest to da objekt njene želje više ne postoji. Upravo u vjernosti svojoj želji heroina integrira gubitak u svakodnevnu stvarnost, oslobađajući se također pozicije blagoslovljene herojske žrtve, otplicujući se iz odnosa moći u koje je zarobljena od strane kolektivnog pogleda. Njoj možda pripada granična zona, nastanjena ožalošćenim bićem, koje je uspjele prevazići zakon masovne grobnice žrtvovanjem lažnih me-

²⁶ Pozicija heroine jest ona iz koje možemo razlučiti “lažne metafore” bivajućeg (l'étant) iz pozicije bića (l'être) kako nalazimo kod Jacquesa Lacana, op.cit., 248

²⁷ Adisa Bašić, 2010, op. cit.

²⁸ Shoshana Felman, “The Return of the Voice: Claude Lanzmann’s Shoah”, u: Shoshana Felman and Dori Laub (ur.), *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, Routledge, New York, 1992, 219

²⁹ Adisa Bašić, 2010, op. cit.

tafora gubitka kako bi ostalo vjerno svojoj želji. Heroina nam daje istinski *tertium datur*. Njoj pripada pravedno djelo nepotkupljivog života koji profaniše, ovoga puta uistinu herojski, takvoga koji ukida logiku jedne sudbine, koji poništava poziciju žrtve, i koji ide s onu stranu nijemog nosioca krivnje.

Monada III

Politika Ruvejde – čin revolucionarne ljubavi

Ako heroina za nas evocira pravedno djelo nepotkupljivog života, kroz koje čin revolucionarne ljubavi uspostavlja moć nad svim životom u korist živih – drugim riječima, ako ona za nas osigurava vezu s takvim činom – šta bi bio Antigonin potez u o odnosu na ovu Niobu? Ko bi bio subjekt uništenja zakona?

Odgovor je Ruvejda. A čin revolucionarne ljubavi jest ono što ja imenujem politika Ruvejde.

“Dali su mi njegovu majicu i gornji dio trenerke. Trenerka je bila plava, kad je zatrpana zemljom. Otada više nije bila plava, bila je truhla i nije bila djedova. Djedovu sam znala, ovu nisam.”³⁰ Ovo je početak kratke priče Šejle Šehabović, jedne od najperspektivnijih mladih spisateljica u Bosni i Hercegovini. Kroz svoj rad, ona problematizira rat, poslijeratnu tranziciju, identitet, pripadanje, te ušutkane žene u bosanskohercegovačkom kulturnom pamćenju. Kratka priča o kojoj je ovdje riječ naslovljena je *Ruvejda*. U njoj, dvadesetpetogodišnja pripovjedačica iz Istočne Bosne, sada nastanjena u Americi, vraća se u Bosnu da bi dala uzorak krvi i tako pomogla identificiranju posmrtnih ostataka njenog djeda. To je pripovijest o ponovnom pronalaženju muške genealogije u kulturnom pamćenju – rekonstrukcija muške sudbine i identifikacija – kroz uzorke krvi sakupljene od žena. Ali nisu sve žene “dobre” za identifikaciju – samo majke, kćerke, sestre ili unuke jesu – one u izravnom krvnom srodstvu. Udate žene, koje imaju samo muževo prezime, ali ne i njegovu DNK, ne mogu pomoći u identifikaciji. “Unuke su dobre za identifikaciju”, nastavlja pripovjedačica. “Ničeg se ne sjećaju i ne plaću a igle se ne boje. Dobre su i zato što su njihove krvi. Krv je važnija. Nezamjenjiva.”

Pripovjedačica se konstantno kreće naprijed-nazad između dviju kultura: bosanske i američke. Prevodljivost znakova između ovih dviju kultura konstantno je predmet pregovaranja: sjećanje na djeda, krojača koji je peglao nogavice pantalona i, u stanu ljubavnika pripovjedačice, nevjesto skrivena nogavica pantalona koje pripadaju ljubavnikovoj ženi, a strše iz ormara. Nogavica pantalona je plava, baš kao i gornji dio djedove trenerke.

Pokušavajući da otkrije izviriću nogavicu pantalona koje pripadaju drugoj ženi, pripovjedačica – prekinuta iznenadnim pitanjem njenog ljubavnika koji stoji iza nje: “Nije mi jasno šta tražiš unutra?!” prolijeva crveno vino na tepih gdje ostavlja, kao što pripovjedačica kaže, “mrlju crvenu kao krv”. Ona odlazi iz stana, zalupivši vrata za sobom iz sve snage.

³⁰ Šejla Šehabović, “Ruvejda”, u: *Priče – ženski rod, množina*, Nezavisne novine, Banjaluka, 2007, 13-21

“Imate li broj na koji vam možemo javiti rezultate DNK analize?

Službenica je ovaj put bila suosjećajna. Dolazila je iz neke od evropskih zemalja i vjerovatno će od ovoga načiniti magistarski rad.

Imam jedino telefon sa američkim brojem. Ali sam ga isključila.

Ako sve bude u redu, nećete morati ponovo dati uzorak. Ponekad se dešava da po nekoliko puta uzimamo krv za analizu, jer je ovdje sve tako slabo organizirano.

Gledala me zavjerenički. Dodirnula sam njenu sitnu, azijsku nadlanicu i posegnula za uzorkom na stolu. Spremila sam ga u torbu takvom brzinom, da je jedva uspjela da ispusti nekoliko neartikuliranih glasova čuđenja. Napola je ustala sa stolice i otvorenih usta gledala za mnom.

Tad sam bila u mrtvačnici posljednji put.”

Kratak trenutak odluke. Ako je krv simbol pukog života, Ruvejda inzistira na nasilju bez krvi, i to doslovno. Ona povlači krv izvan kruženja krivice i mitskog nasilja koje se u tom kruženju ponavlja. Ako je nasilje zakona masovne grobnice u Bosni i Hercegovini danas, u svrhu uspostavljanja i održavanja zakona, “krvava sila nad pukim životom radi same te mitske sile”, Ruvejdin čin predstavlja instancu “čiste sile nad celim životom radi živog čoveka”.³¹ Ono s čime se ovdje susrećemo jest *acheronta movebo* – život neidentificirane kosti i pukog života skamenjene žene bez glasa, mobilizirani su kako bi se povukli iz ekonomije krivice i zakona masovne grobnice. Ruvejda raskida s modelom vlasti u kojem je život uložen u upravljanje žrtvom. Ukida se model u kojem prebrojavati posmrtno ostatke znači vladati.

Rujejda, svojim činom revolucionarne ljubavi, daje nam nešto – neidentificiranu kost. Daje nam kosturnicu kao tjelesni suvišak koji ne može biti identificiran, kvantificiran, pokopan, sakraliziran, i u konačnici reviktimiziran.³² Kosturnica je sad dio našeg novog javnog dobra – moramo je proglasiti takvom – i upravo s tim novim javnim dobrom morat ćemo početi da se opet sastavljamo “ako se ponovno / odlučimo voljeti”.³³

Napomene

Htio bih izraziti svoju golemu zahvalnost Tag McEntegart, Brankici Aćimović, Nebojši Jovanoviću, Tatjani Rosić i Milici Tomić, na njihovim korisnim komentarima ranijih verzija ovog teksta.

³¹ Walter Benjamin, “Prilog kritici sile”, op. cit., 75

³² Cf. također distributivnu publikaciju Grupe Spomenik naslovljenu *Matem*, 15/01/2010, u kojoj smo mi, članovi Grupe Spomenik, analizirali produkciju diskurzivnog objekta “genocida u Srebrenici”.

³³ Jozefina Dautbegović, 2003, op. cit.

Bibliografija

- Damir Arsenijević, *Forgotten Future: Politics of Poetry in Bosnia and Herzegovina*, Nomos, Baden-Baden, 2010.
- Damir Arsenijević, "Mobilising Unbriable Life", u: Andy Mousely (ur.), *Towards a New Literary Humanism*, Palgrave Macmillan, London, 2011, 166-180 [Damir Arsenijević, "Mobilisanje nepotkupljivog života", preveo Jakov Čaušević, u: Ines Prica, Tea Škokić (ur.), *Horror – Porn – Ennui: Kulturne prakse postsocijalizma*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2011, 110-125]
- Damir Arsenijević, "Gendering the Bone: Politics of Memory in Bosnia and Herzegovina", u: *Journal for Cultural Research*, vol. 15, broj 3, 2011, 193-205
- Adisa Bašić, *Promotivni spot za moju domovinu*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010.
- Walter Benjamin, *Selected Writings, vol. 1, 1913–1926*, Belknap Press, Cambridge/MA, London/UK, 2003. [Walter Benjamin, *Eseji*, preveo Milan Tabaković, Nolit, Beograd, 1974.]
- Walter Benjamin, *Selected Writings, vol. 4, 1938–1940*, Belknap Press, Cambridge/MA, London/UK, 2003. [Walter Benjamin, *Eseji*, preveo Milan Tabaković, Nolit, Beograd, 1974.]
- Jozefina Dautbegović, "Neidentificirani", u: *Sarajevske sveske*, broj 4, 2003.
- Shoshana Felman, "The Return of the Voice: Claude Lanzmann's Shoah", u: Shoshana Felman and Dori Laub (ur.), *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, Routledge, New York, 1992.
- Jacques Lacan, *The Ethics of Psychoanalysis, 1959-1960*, Norton, New York, London, 1992.
- Šejla Šehabović, "Ruvejda", u: *Priče – ženski rod, množina*, Nezavisne novine, Banjaluka, 2007.